

Zeeuws Museum

IMPACTRAPPORT EEN GOED GESPREK

INLEIDING

In januari 2021, midden in de coronacrisis, beginnen medewerkers van het Zeeuws Museum online met elkaar te praten over eigen ervaringen met gevoelens van eenzaamheid. Deze gevoelens ontstaan bijvoorbeeld door het vele thuiswerken. We komen er zo al snel achter dat we tijdens de crisis, in meer of mindere mate, allemaal met eenzaamheid te maken hebben. De gesprekken die we hierover voeren, brengen het inzicht mee, dat spreken over eenzaamheid kan helpen om die gevoelens te verminderen. De gedachte dat eenzaamheid bespreekbaar maken dus helpt om het tegen te gaan, leidt tot een programma dat op 25 september 2021 van start gaat. De tentoonstelling *Vanuit de Diepte* gaat gepaard met het *Goed Gesprek*: we organiseren verschillende bijeenkomsten, onder begeleiding van een gespreksleider die de socratische methode hanteert, waar geïnteresseerden met elkaar in gesprek kunnen gaan over thema's gerelateerd aan eenzaamheid en verbinding.

Het beoogde doel van het *Goed Gesprek* is om gesprekken over eenzaamheid te stimuleren zodat het zich als een 'olievlek' uiteindelijk ook buiten de museummuren uitspreidt. Om vast te stellen of dit doel behaald wordt en of eenzaamheid erdoor afneemt bij de deelnemers, voeren we een impactonderzoek uit. De bevindingen daarvan delen we in dit verslag. In het eerste deel vertellen we over het programma, in het tweede deel over het onderzoek, het derde deel gaat over de uitkomsten van dat onderzoek en in het vierde deel reflecteren we op het programma aan de hand van enkele geleerde lessen.

Kwetsbaarheid van eenzaamheid

Eenzaamheid is een complex fenomeen, met veel verschillende oorzaken en gevolgen. Een individu ervaart eenzaamheid op een heel persoonlijke manier; het is dus voor iedereen anders. Op eenzaamheid ligt vaak een stigma: het wordt soms uit verlegenheid niet ter sprake gebracht. Enerzijds omdat men zich niet wil opdringen en anderzijds omdat men niet verantwoordelijk wil zijn voor het vinden van een oplossing, stellen Jonkers en Machielse (2012). Er lijkt in onze samenleving wel een plicht te zijn tot niet-eenzaamheid, vindt René Diekstra, emeritus-hoogleraar en psycholoog in een uitgave van kennisinstituut Movisie. Hierdoor blijft veel eenzaamheid verhuld, verborgen, taboe. Maar door de coronacrisis lijkt het taboe rondom eenzaamheid te zijn afgenomen: er wordt meer over gepraat omdat veel meer mensen zich ineens (een beetje) eenzaam voelen. En erover praten is één van de manieren waarop eenzaamheid tegengegaan kan worden, stellen onderzoekers. Door het thema bespreekbaar te maken, wordt het taboe eromheen doorbroken.

Jonkers, M., & Machielse, A.
- Handelingsverlegenheid als hinderpaal bij het signaleren van sociaal isolement. Mogelijkheden en belemmeringen bij lokale

Movisie - Onderbelichte aspecten van eenzaamheid. Vijf experts aan het woord (2019).

Vanuit de Diepte is vormgegeven enerzijds vanuit onze eigen ervaringen met eenzaamheid tijdens de coronapandemie; anderzijds vanuit wat wetenschappelijk onderzoek vertelt over hoe eenzaamheid tegengegaan kan worden. Het voeren van gesprekken staat centraal.

DEEL 1 – HET PROGRAMMA**eenZM**

In 2021 begint het Zeeuws Museum, met steun van het Rijk, een vierjarig project genaamd *eenZM* (spreek uit: één zet ém). Je kunt dit lezen als eenZAAM of als één Zeeuws Museum. In dit project onderzoekt het museum hoe het kan bijdragen aan het tegengaan van eenzaamheid: een groot maatschappelijk probleem dat door de coronacrisis extra actueel en urgent is geworden. Binnen het programma wordt gezocht naar manieren om verbinding tussen mensen te herstellen en nieuwe, diepere relaties aan te gaan. *Goed Gesprek* is het eerste programma dat binnen *eenZM* valt.

Goed Gesprek

Voor het *Goed Gesprek* komen steeds drie tot acht deelnemers samen in het museum, na een aanmelding via de museumwebsite. Zij worden door twee gespreksleiders meegenomen naar de tentoonstelling *Vanuit de Diepte*, waar zij tien minuten de tijd hebben om een kunstwerk te bekijken. Het centrale en meest besproken werk is *De Profundis* van Koen Hauser en Maarten Spruyt. Eveneens te zien is de brief die Oscar Wilde aan zijn geliefde schrijft vanuit de gevangenis, met een portret van de eerste Nederlandse vertaler van dit werk, P.C. Boutens, gemaakt door Jan Toorop. In september 2022 wordt *Spreken* (1999) van Berlinde de Bruyckere aan de tentoonstelling toegevoegd, aangedragen door museumdirecteur Marjan Ruiter.

Na het bekijken van de werken verzamelt de groep zich in een andere ruimte, waar het gesprek volgens de socratische methode van start gaat. De gespreksleiders zijn getraind in het toepassen van deze methode. Eerst worden per persoon de associaties bij het kunstwerk gedeeld. De groep onderzoekt vervolgens gezamenlijk de eigen (verborgen) waarden, gedachtepatronen en aannames. Dit doen zij aan de hand van een geformuleerde vraag bijvoorbeeld: 'Horen mensen samen te zijn?' of 'Wat is verbinding tussen mensen?' Richting het eind van het *Goed Gesprek* probeert de groep een gezamenlijk antwoord te geven op de vraag.

De Profundis

*Koen Hauser &
Maarten Spruyt*

Een werk dat volgens curator Ivo van Werkhoven associaties oproept met beschermende kleding in door coronapatiënten bevolkte IC's. Het werk is in 2014 gemaakt, maar kan vanuit deze tijd gelezen worden als een allegorie van de menselijke conditie tijdens een pandemie. De figuren hunkeren naar contact maar slagen er niet in om echt contact te maken of om elkaar te verstaan.

Spreken

Berlinde de Bruyckere

Dit beeld laat volgens Marjan Ruiter zien hoe mensen zich tijdens de coronacrisis afsloten in een veilige bubbel van familie. Zo wil ze niet meer leven: haar leven krijgt meer kleur en betekenis door zich open te stellen voor de inzichten, het geluk en het verdriet van de mensen om haar heen.

DEEL 2 - HET ONDERZOEK

Doel en beoogde effecten

Met het *Goed Gesprek* proberen we zoveel mogelijk mensen met elkaar te laten praten over eenzaamheid en verbinding en moedigen we hen aan om dat gesprek voort te zetten buiten het museum. Het Zeeuws Museum heeft niet eerder impactonderzoek uitgevoerd, dus het programma heeft ook tot doel voor het museum, om ervaring op te doen met impactonderzoek en daarvan te leren. We beginnen het onderzoekstraject met het volgen van een Impact Bootcamp, verzorgt door Avance. In deze training leren we een *Theory of Change* op te stellen en we formuleren op basis daarvan de beoogde effecten van ons programma. We willen met het programma teweegbrengen dat deelnemers:

- Hun ervaringen met het kunstwerk delen;
- Een rijkere ervaring van het kunstwerk hebben;
- Nieuwe mensen leren kennen;
- Tot gedeelde inzichten komen;
- Zich (tijdelijk) meer verbonden voelen en daardoor tijdelijk minder eenzaam;
- Zich beter in staat voelen tot verbinding doordat zij samen spreken over eenzaamheid of verbinding.

Aanpak

Tussen september 2022 en februari 2023 worden er vragenlijsten afgenomen. We vragen deelnemers aan het *Goed Gesprek* om twee lijsten in te vullen: één direct na afloop van het gesprek, één twee weken later via de mail. Ook de gespreksleiders vullen direct na afloop een vragenlijst in. De lijsten bevatten deels dezelfde vragen, zoals de vraag om in enkele zinnen te omschrijven hoe men het gesprek heeft ervaren. In de vragenlijsten wordt ook gevraagd of er nieuwe vragen opgekomen zijn tijdens het gesprek. Alle hier ingevulde vragen drukken we op kleine kaartjes, die hangen we op aan de muur van de tentoonstellingszaal van *Vanuit de Diepte*. Met post-its kunnen museumbezoekers hun eigen vervolgvraag stellen en deze op de muur achterlaten. Al die vervolgvragen verzamelen we. Tot slot organiseren we een reflectiebijeenkomst voor alle betrokken gespreksleiders. De insteek daarvan is om gezamenlijk verdieping te geven aan de verzamelde informatie uit de vragenlijsten. Tijdens de bijeenkomst gaat men in groepjes aan de slag en komen we tot enkele conclusies die verderop in dit verslag te lezen zijn.

Respons

Uiteindelijk heeft het *Goed Gesprek* veertien keer plaatsgevonden. Direct na afloop van het gesprek hebben in totaal zeventien gespreksleiders en zesendertig deelnemers de vragenlijst ingevuld. In de vragenlijsten voor gespreksleiders zijn veel open vragen onbeantwoord gebleven. Van de zesendertig deelnemers hebben er vijftien ook de tweede (online) vragenlijst enkele weken later ingevuld. Deze aantallen zijn niet representatief voor een meerderheid, maar geven ons wel waardevolle inzichten in de ervaring van mensen. Het laat ook zien dat het Zeeuws Museum nog veel te leren heeft m.b.t. onderzoek doen, daarom is dit onderzoek een *pilot*: een kennismaking met impactonderzoek voor het museum. Met deze ervaringen in gedachten kunnen we vervolgprogramma's en -onderzoek steeds beter vormgeven.

DEEL 3 – DE UITKOMSTEN

‘Het is bijzonder tot wat voor diepe gesprekken je met wildvreemden kan komen’

Positieve ervaring

Vrijwel alle deelnemers en gespreksleiders geven aan het *Goed Gesprek* als positief te ervaren. Deelnemers benoemen dat zij herkenning vinden in de groep en dat het prettig is dat er naar elkaar geluisterd wordt. Een deelnemer vertelt het bijzonder te vinden ‘tot wat voor diepe gesprekken je met wildvreemden kan komen’. Ook gespreksleiders vinden het een positieve ervaring; zij ervaren openheid en voelen ruimte en het vertrouwen om ook hun eigen verhaal eerlijk te delen.

Verwachtingen

Enkele deelnemers geven aan dat het *Goed Gesprek* niet helemaal aansluit bij hun verwachtingen: zij vinden bijvoorbeeld de socratische methode té gestructureerd of vinden het jammer dat het gesprek niet expliciet over eenzaamheid gaat. Ook de gespreksleiders merken dit op, bijvoorbeeld bij een deelnemer die steeds weer om de kunsthistorische achtergrond van het kunstwerk vraagt, terwijl dat eigenlijk te veel tijd kost en niet past bij de te volgen methode. Dit zorgt soms voor weerstand bij deelnemers. Anderzijds zijn sommige mensen juist positief verrast door het gebruik van de methode, bijvoorbeeld doordat ze er zelf al ervaring mee hadden. Ook stellen de gespreksleiders vast dat het gebruik van de methode ertoe leidt dat diepere gesprekken ontstaan.

Nieuwe inzichten

Een van de deelnemers komt na het gesprek tot het inzicht dat ‘het niet altijd is wat het lijkt’ en een andere deelnemer vindt het interessant om ‘te horen hoe anderen tegen het kunstwerk aankijken’. Een deelnemer vertelt dat er nieuwe inzichten ontstaan omdat de groep elkaar steeds aanvult. Er zijn ook enkele deelnemers die aangeven open te staan voor de ideeën van anderen, maar uiteindelijk toch bij hun eigen standpunt te blijven. Ook de gespreksleiders doen nieuwe inzichten op. Eén van hen ontdekt bijvoorbeeld dat hij snel geneigd is toelichting en uitleg te geven, terwijl dat in het geval van *Goed Gesprek* niet de bedoeling is. Hij kan in *Goed Gesprek* oefenen met het leggen van focus op de belevingswereld van anderen, vertelt hij. Dat geeft hem een gevoel van gelijkwaardigheid.

‘Interessant om te horen hoe anderen tegen het kunstwerk aan kijken!’

‘Praten over het kunstwerk is een goede manier om mensen even aan elkaar te laten ‘ruiken’.’

Het kunstwerk als ‘gelijkmaker’

Het samen bespreken van associaties bij het kunstwerk leidt er bij de deelnemers toe dat men naar elkaar wil luisteren, nieuwsgierig is naar elkaar en vragen stelt. De gespreksleiders noemen het kunstwerk een ‘gelijkmaker’ en ‘ijsbreker’: iedereen gaat blanco het gesprek in. Samen naar het kunstwerk kijken en erover praten is een goede manier om ‘mensen even aan elkaar te laten ruiken’, zegt een gespreksleider. Het zorgt ervoor dat er al aan het begin van het gesprek, door die gedeelde ervaring, een sfeer van verbinding ontstaat. In plaats van technische of feitelijke kennis over het kunstwerk te delen, is er ruimte voor de persoonlijke ervaring en eigen associaties. En in persoonlijke ervaring is er geen hiërarchie: iedereen heeft evenveel recht op zijn mening en interpretatie. Het delen van associaties blijkt bovendien een veilige manier om iets persoonlijks te delen: het hoeft niet direct intiem of diepgaand te zijn, maar het is ook niet geheel onpersoonlijk. Het starten van *Goed Gesprek* met het kunstwerk is volgens de gespreksleiders onmisbaar om deze open sfeer op te roepen: het is nodig om vertrouwen te krijgen, zodat mensen zich ook later in het gesprek veilig genoeg voelen om zich kwetsbaar op te stellen over thema's gerelateerd aan eenzaamheid.

CONCLUSIE

Uit het onderzoek blijkt dat samen kijken naar kunst en het volgen van een duidelijke gespreksstructuur allebei goede methoden zijn om snel tot een diepgaand gesprek te komen. Het Zeeuws Museum heeft het thema ‘eenzaamheid’ centraal gezet en mensen de mogelijkheid geboden om daar met elkaar over in gesprek te gaan. Dit is gebeurd in *Goed Gesprek* en in de tentoonstellingszaal van *Vanuit de Diepte* en het gesprek is ook buiten de museummuren verder gevoerd. Het gesprek over dit thema heeft zich verspreid als een ‘olievlek’. Eenzaamheid bespreekbaar maken is een van de manieren om het tegen te gaan, daarom kunnen we stellen dat het Zeeuws Museum met dit project heeft bijgedragen aan het tegengaan van eenzaamheid.

DEEL 4 – REFLECTIE

Met deze *pilot* heeft het Zeeuws Museum nieuwe dingen geleerd. Hieronder noemen we de lessen, die wij meenemen ter implementatie in volgende projecten. We lichten er enkele uit, de rest noemen we puntsgewijs.

We hebben als doel gesteld dat het gesprek over eenzaamheid zich als een 'olievlek' verspreidt, ook buiten de museummuren. Met het *Goed Gesprek* creëren we een setting waarin mensen dit gesprek onder begeleiding kunnen voeren. Wat ontbreekt in ons aanbod, is het aanleren of meegeven van 'tools' om het gesprek buiten de museummuren zelfstandig voort te zetten. In vervolgprogramma's gaan we meer aandacht besteden aan de formulering van het programmadoel en de beoogde reikwijdte van onze interventie. Hierbij stilstaan helpt ons om bewuster te overwegen wat voor ondersteuning, begeleiding of informatie we willen, kunnen en moeten bieden, tijdens én na de activiteit!

Het besproken kunstwerk blijkt voor zowel deelnemers als gespreksleiders een prettig startpunt van het gesprek. Ervaringen daarover delen wordt beschreven als een soort 'gelijkmaker' of 'ijsbreker' waarna contacten leggen gemakkelijker wordt. Het kunstwerk zélf wordt dus niet per se rijker ervaren door het gesprek, maar is een soort katalysator voor het kunnen ontstaan van een open, verbindende en respectvolle sfeer in de groep. Het inzetten van (een gesprek over) een kunstwerk als startpunt van verbinding tussen mensen of in een groep, is iets wat we meenemen in toekomstige programma's.

We leren door deze *pilot* ook meer over hoe we goed impactonderzoek kunnen doen. Zo wordt het door gespreksleiders als onprettig ervaren om direct na afloop van het gesprek een vragenlijst in te vullen en kunnen we voor een volgend programma een andere methode van gezamenlijke evaluatie proberen. Bijvoorbeeld door in de laatste tien minuten gezamenlijk terug te blikken. Ook merken we dat de vragen in onze vragenlijst niet altijd expliciet genoeg zijn, waardoor we soms antwoorden ontvangen waarvan de context niet duidelijk is. In een vervolgonderzoek moeten vragen specifiek en explicieter worden geformuleerd. Er kan ook vaker gevraagd worden naar voorbeelden en uitleg.

Tot slot ervaren we hoe belangrijk het is om, vanaf het begin van het onderzoek, duidelijk voor ogen te hebben wát je precies wilt weten en hoe je dat gaat meten. We kiezen er halverwege het programma voor om in de tentoonstellingszaal een element toe te voegen: post-its met vragen kunnen door bezoekers op de muur worden geplakt. Deze vragen dienen als gespreksstarter voor museumdocenten, alleen worden die vanwege praktische beperkingen, zoals beperkte belichting in de zaal, niet op die manier gebruikt. We verzamelen dus uiteindelijk een groot aantal vragen van bezoekers, maar weten vervolgens niet goed wat we daarmee gaan doen.

De overige lessen zijn als volgt:

Algemeen

1. Denk goed na over hoe je communiceert over het programma. Maak doelen en verwachtingen duidelijk, zodat mensen weten waar ze aan toe zijn en niet verrast worden tijdens hun deelname. Mensen verwachten misschien niet snel een sociaal programma in een museum, omdat dat 'nieuw' is en de associatie niet direct opkomt. Houd daar rekening mee.
2. Wees persoonlijk in de communicatie over het programma. Gebruik niet te veel feiten, maar deel persoonlijke verhalen en breng bijvoorbeeld in beeld wie de betrokkenen zijn. Zo creëer je een veilige (online) setting, waardoor mensen zich sneller durven aan te melden. Dit is belangrijk als het gaat over een kwetsbaar thema als eenzaamheid.
3. Gebruik in de communicatie over het programma woorden die empathisch zijn, die positief denken en associëren stimuleren. Ook als het gaat over een thema als eenzaamheid, kun je daar met positieve woorden aandacht op vestigen: verbinding, samenkomen, etc.
4. Het werkt goed om medewerkers en vrijwilligers te betrekken bij het programma door hen van tevoren een training aan te bieden en hen achteraf uit te nodigen om mee te reflecteren op het programma. Dit vergroot hun betrokkenheid.
5. Wees vanaf het begin van het programma reflectief op de vraag hoe je jouw museum/kunstcollectie inzet en tot welk doel. Ga je erover praten, ga je alleen dingen laten zien, gaan mensen zelf kunst maken, etc.
6. Zodra je medewerkers vraagt om betrokken te zijn bij het programma, bijvoorbeeld middels het verzoek om informele gesprekjes aan te knopen met bezoekers, moet je hen daarbij goede begeleiding en instructies geven. Houd er rekening mee dat zij zich op hun gemak moeten voelen en dat er een prettige omgeving en sfeer moet zijn om de gesprekjes te kunnen voeren.
7. Blijf niet te lang praten, plannen en overwegingen maken, maar prik een datum en werk daarnaartoe. Durf knopen door te hakken op punten waar je samen niet helemaal uitkomt, experimenteer met de mogelijkheden en wees niet bang voor fouten. Die leiden je juist uiteindelijk naar betere resultaten!

Onderzoeksgericht

1. Het kan lastig zijn om voldoende deelnemers te vinden voor je activiteit. Denk van tevoren dus goed na over hoe je de beoogde doelgroep gaat benaderen. Laat het niet enkel afhangen van initiatief van potentiële deelnemers ('Schrijf je hier in!'), maar ga zelf op zoek naar mogelijke samenwerkingspartners ('Kan ik jou dit aanbieden?').
2. Kies bewust en weloverwogen de onderzoeksmethoden. Een vragenlijst wordt niet altijd uitgebreid ingevuld, maar is wel een veilige (anonieme) manier voor mensen om persoonlijke ervaringen te delen. Een diepte-interview geeft veel rijke informatie, maar zal voor sommige mensen lastig zijn omdat non-verbale communicatie ook een rol speelt en dat spannend en kwetsbaar kan zijn. En rond je een interventie bijvoorbeeld af met een vragenlijst waarin mensen zelfstandig en vrij kunnen reflecteren? Of laat je mensen samen reflecteren en terugblikken, met de mogelijkheid dat één persoon het gesprek domineert?
3. Het is belangrijk om de beoogde effecten passend te verwerken in de onderzoeksmethoden: je moet zorgen dat je precies meet wat je wil weten over effecten! Daarvoor moet je ook voldoende tijd nemen.
4. Werk flexibel met de data. Verzamel niet één berg data, die je aan het eind van het programma verwerkt in een rapport. Ga ook al aan de slag met de materialen, zoals mooie citaten en ervaringsverhalen, terwijl het programma nog loopt. Bijvoorbeeld om de communicatie aan te scherpen, zodat mensen zich sneller aanmelden voor programma's en workshops.
5. Reflecteer op afgelopen programma's (zoals wij doen in dit document) en neem daar concrete punten uit, die je gebruikt om een nieuw programma mee vorm te geven.
6. Wees bescheiden. Je kunt niet alle soorten eenzaamheid voor iedereen tegengaan. Het geeft juist meer focus en rust door te accepteren dat je een kleine impact kunt maken, tijdelijk, voor een paar mensen. Streef dus ook niet naar (te) grote doelen en formuleer de programma- en onderzoeksdoelen met deze gedachte in het achterhoofd.

TOT SLOT

Voor de totstandkoming van dit document bedanken we graag alle deelnemers aan het *Goed Gesprek*, alle gespreksleiders en rondleiders van het Zeeuws Museum, alle collega's aan wiens openheid en kwetsbaarheid *Vanuit de Diepte* ontsprongen is. We hopen samen met jullie de komende jaren *eenZM* verder te ontwikkelen. We hopen van waarde te zijn en te blijven voor alle mensen die bekend zijn met gevoelens van eenzaamheid.

Door Madeleine Roelfsema, juni 2023

Fotografie door Viorella Luciana (*De Profundis*) en Pim Top (*Spreken*)

